

בגדר פטור ד' דברים במחנה / הרב עודד מכמן

שאלה: חיילים הנמצאים בפעילות מבצעית ולוקחים מים בכמות סבירה אך לא בלתי מוגבלת, האם רשאים להחמיר וליטול ידיהם קודם האכילה, ואם כן האם יברכו?

תשובה: איתא במשנה פ"ק דערובין (י"ז ע"א):

"ארבעה דברים פטרו במחנה מביאין עצים מכל מקום ופטורין מרחיצת ידיים ומדמאי ומלערב"

ויש לעיין מהו טעם הפטור בארבעה דברים אלו, והאם אכן יסוד הפטור הוא אחד, או שלכל פטור יש סיבה עצמאית, ובאיזה מחנה מדובר?

והנה רש"י במשנה כתב דבמחנה היוצאת למלחמה איירי. וכן עולה מרבינו יהונתן (ד' ע"ב בדפי הרי"ף) וז"ל: "התירו להם חכמים למחנה היוצא להלחם אפילו למלחמת הרשות וכ"ש למלחמת מצוה, אע"פ שהוא אסור לכל אדם ואפילו לשיירא ההולכת ממקום למקום, שדין שיירא בד' דברים אלו כדין יחיד העומד בביתו".

וכן בפשטות שיטת הרמב"ם שפסק הלכות אלו בפ"ו ממלכים בתוך שאר דיני מלחמה. ועוד שבפ"א מערובין ה"ג כתב שיושבי מחנה חייבים בערובי חצירות, ומדוע בפ"ו ממלכים ה"ג כתב שפטרו במחנה גם מערובי חצירות? וביאר המ"מ בערובין (שם) שבהל' ערובין איירי בסתם מחנה, ואילו בהל' מלכים איירי במחנה היוצא להלחם שפטרוהו מד' דברים.

טעם הפטור במחנה היוצא להלחם נתפרש ברמב"ם בפיהמ"ש וז"ל: "וזה המחנה הנזכר כאן אפילו למלחמת הרשות וכ"ש למלחמת מצוה, ואנו מקילין עליהם לפי שהם מתעסקים בכבוש ארצות האויבים". וכע"ז כתב גם בפ"ו מברכות ה"ג וז"ל: "ובמחנה פטורין מנט"י בתחילה מפני שהן טרודין במלחמה". כלומר לדעת הרמב"ם יש כאן קולא מפני טרדת המלחמה, ואע"פ שכעת אינם עוסקים בלחימה ממש ס"ס טרודים ומתעסקים בכבוש ארצות האויבים ויש להקל עליהם כדי שיוכלו להתרכז במשימתם¹.

אמנם הב"י (או"ח קנ"ח) הביא מספר ארחות חיים שלמד מכאן "דמי שהיה במדבר או שיש לו סכנה אוכל ושותה בלא רחיצה", ומדבריו עולה שיסוד הפטור במחנה היוצא להלחם הוא משום שיש כאן מצב של סכנה ולכן הקיש מכאן הא"ח שגם יחיד שנמצא במדבר או שיש לו סכנה פטור מנט"י. לדרך זו יש כאן סניף מהל' פיקו"נ, לא פיקו"נ ממש שהרי אז אין צורך בתקנה ואפילו איסורי דאורייתא מותרים, אלא במקום או מצב שאין חזקתו כמקום ישוב רגיל ויש בו יותר חשש להתפתחות של סכנות הקלו חז"ל בכמה דברים כדי לא להגביר את הסיכון.

נראה שכך יש להבין גם את שיטת התוס' בערובין (כ"א ע"ב ד"ה מוטב) במעשה דר"ע ור' יהושע הגרסי תלמידו שהביא לו כל יום מים לבית האסורים ואע"פ שהשומר שפך חציין לא הסכים ר"ע שלא ליטול ידיו, והקשו שם התוס' הרי "ארבעה דברים פטורין במחנה רחיצת ידיים וכ"ש במקום סכנה" וביאור דבריהם שמחנה אע"פ שאינו ממש מקום סכנה כבית האסורים בו האדם נתון לחסדי שוביו, ס"ס גם הוא מקום שאינו בטוח כמקום ישוב, ואם במחנה פטור מד' דברים כ"ש במקום סכנה מובהק יותר שיש לפטור. (כמובן שגם בבית האסורים ר"ע לא היה במצב של פיקו"נ גמור דאל"כ לא היה מחמיר על עצמו, והראיה שבגמ' מסופר בסוף המעשה "אמרו לא טעם כלום עד שהביא לו מים ונטל ידיו" חזינן שהיתה אפשרות של אספקת מים ואע"כ חשיב מקום סכנה כיון שאינו כמקום ישוב רגיל ומי ידע מה ילד יום).

כשיטה זו פסק השו"ע (או"ח קנ"ח, ח) וז"ל: "מי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים פטור מנט"י".

שיטה נוספת הובאה במ"מ (פ"א מערובין ה"ג) בשם המפרשים ולדרכם מחנה נקרא כל שיש בו עשרה אנשים ואפילו אינם יוצאים למלחמה. שיטתם מיוסדת על הירושלמי ועל התוספתא. בירושלמי סוף פ"ק דערובין יש מו"מ מה גודלו של מחנה ואחת הדעות היא שמחנה היינו עשרה "כמחנה אלקים". ובתוספתא (ערובין ב, ד) מבואר "אהלים שבשיירא חייבין בעירוב שבמחנה פטורין מן הערוב", ופרשו המפרשים הנ"ל שההבדל בין מחנה לשיירא הוא מספרי בלבד, מחנה מונה עשרה אנשים ופחות מכאן מקרי שיירא. הגר"א (או"ח קנ"ח, ח) הביא שיטה זו בשם הרמב"ן והרשב"א (ערובין י"ז ע"א). וצ"ע לדעתם ביסוד הפטור דהא לדידם אין צורך ביציאה למלחמה ומאידך אם משום סכנה נגעו בה מדוע בעינן עשרה הלא אפילו ביחיד מיירי? ונראה לבאר דבריהם בשתי דרכים, או שזהו פטור משום צרכי רבים, דהולכי דרכים טרודים הם אלא שליחיד אין זו סיבה מספקת כדי להקל עליו אבל מצאנו לעתים שצרכי רבים חשיבי טפי ולכן לעשרה הקלו. או דמשום סכנה נגעו בה, וכדעת השו"ע, אך כיון שאין כאן סכנה ממש לא הקלו אלא לרבים דסכנת רבים חמירא טפי וראוי לתקן עבורם.

העלינו אם כן שנחלקו הראשונים בפטור מחנה מד' דברים וג' מחלוקות בדבר, לדעת הרמב"ם רבינו יהונתן ורש"י פטרו רק מחנה היוצא למלחמה משום שטרודים ועוסקים בכיבוש ארצות אויב, לשיטת התוס' הארחות חיים והשו"ע זהו פטור בכל מקום סכנה ומשום סרך פיקו"נ נגעו בו, ולשיטת הרמב"ן והרשב"א כל מחנה של עשרה פטור ואפילו אינם יוצאים למלחמה ומשום צרכי רבים או סכנת רבים נגעו בה.

התוספתא בערובין – מחנה ושיירא

אחד הדינים המוזכרים במשנה הוא פטור מחנה מערוב. בתוספתא (ערובין ב, ד) ישנה התייחסות נוספת לדין זה המבחינה בין מחנה לשיירא, וז"ל התוספתא: "אהלים שבשיירא חייבין בערוב שבמחנה פטורין מן הערוב", מה מבדיל מחנה משיירא? בפשטות י"ל שמחנה הינו חיל צבא היוצא למלחמה ואילו שיירא היא קבוצה של אנשים ההולכים ממקום למקום לצרכיהם הפרטיים, וכן מדוקדק מלשון רבינו יהונתן שהבאנו לעיל: "התירו להם חכמים למחנה היוצא להלחם אפילו למלחמת הרשות וכ"ש למלחמת מצוה, אע"פ שהוא אסור לכל אדם ואפילו לשיירא ההולכת ממקום למקום". הרמב"ן והרשב"א שסוברים שא"צ דוקא מחנה היוצא למלחמה פירשו שההבדל ביניהם הינו מספרי בלבד, מחנה הינו קבוצה המונה לפחות עשרה אנשים, פחות מכאן הוי שיירא כמו שהביא משמם המ"מ פ"א מערובין ה"ג.

¹ ואין זה שייך כלל לעניני הצלה ופיקו"נ וכלשון החזו"א בערובין ליקוטם סימן קי"ד אות ו: "אפילו אין הדבר נוגע להצלחם".

לירושלמי ובעקבותיו לרמב"ם (ערוכין פ"א ה"ג) גירסא הפוכה בתוספתא "אהלים שבמחנה צריכין עירוב אהלים שבשיירא אינן צריכין עירוב", גירסא זו סותרת את דין משנתנו ופסק הרמב"ם בהל' מלכים שפטרנו מחנה מעירובי חצירות. אכן הבאנו לעיל שהמ"מ תירץ שבתוספתא מדובר במחנה סתם ואילו במשנה מדובר במחנה היוצא למלחמה. מכח זה יש הכרח לבאר שלשית הרמב"ם החילוק בין מחנה לשיירא נוגע לקביעות החניה, מחנה הוא קבוע ועומד באותו מקום ימים רבים אבל שיירא הולכת לדרכה ונחו במקום רק מפני השבת, לכן שיירא פטורה מלערב ו"מוציאין מאהל לאהל בלא עירוב לפי שהן כולן מעורבין ואין אותן אהלים קבועין להן" (לשון הרמב"ם ערוכין שם).

השו"ע והתוס' יצטרכו לפרש אמנם שמדובר במחנה היוצא למלחמה, אך סיבת הפטור היא משום שמחנה כזה הוא מקום סכנה, והגדרת שיירא היא ממילא הולכי דרכים שאינם במקום סכנה². וא"כ לשיטה זו מה שמבדיל מחנה משיירא הוא אופי המקום או המצב בו הם נמצאים אך אין שום חילוק עצמי ביניהם.

דעת הטור שהולכי מדברות פטורין מעירוב

הטור (או"ח ס"ו) כתב וז"ל: "הולכי מדברות פטורין מעירובי חצירות שלא רצו להחמיר עליהם". הב"י על אתר נדחק לפרש דאירי דוקא בשיירא וכשיטת הרמב"ם דשיירא פטורה מעירוב. אכן דבריו קשים שהרי טעמו של הרמב"ם בשיירא הוא דחשיבי כמעורבין משום שאין אהליהן קבועים ואילו הטור נימק שפטורין משום שלא רצו להחמיר עליהם. אמנם הגר"א (או"ח קנ"ח, ח) כתב שהטור ס"ל כדעת התוס' והשו"ע דמדבר מדין מקום סכנה אתינן עלה, וא"כ אפילו חונים זמן רב פטורין דמשום דהוי מקום סכנה לא רצו להחמיר עליהם וכפשט לשון הטור.

גודל המחנה

בבבלי לא הוזכר סך מינימלי להגדרת מחנה, ומדברי התוס' שהבאנו משתמע שאפילו אדם אחד שנמצא במקום סכנה הוי בכלל הפטור, שהרי ר"ע יחידי היה. וכן משמעות לשון השו"ע שכתב "מי שהיה במדבר" הרי שבאדם יחידי עסקינן, וזיל בתר טעמא דכיון דמשום סכנה נגעו בה מדוע לחלק בין יחיד לרבים?³ אכן בירושלמי סופ"ק דערוכין מצאנו דיון על גודל המחנה, ובעקבות כך פסק הרמב"ם בפ"ח מהלכות מלכים הי"ג ש"אין מחנה פחותה מעשרה"⁴, ולשיטת הרמב"ם שיש כאן קולא משום טירדת המלחמה צ"ל דשמו שעור לדבריהם וסמכוהו אקרא ד"מחנה אלקים" דומיא דעשרה שבאין להתפלל ששכינה שורה עליהם.

שיטת החזו"א

בהמשך לדיון זה דבעינן עשרה דוקא ומקרא ד"מחנה אלקים" ילפינן, מחדש החזו"א (ערוכין ליקוטים סי' קי"ד אות ו) שאין מצרפין למנין עשרה במחנה את המינים כמו שאין מצרפין אותם לתפילה ולכל דבר שבקדושה. אכן נראה שאין בזה הכרח, די"ל שהירושלמי רק רוצה לברר כמה מקרי מחנה בסתמא אך אין כאן היקש גמור והגדרה שכל דיני מחנה נגזרים מדיני דבר שבקדושה, וסייעתא לדברינו שהרי כמה דעות הובאו בירושלמי מהו גודל מחנה, לדעה אחת בעינן שנים עשר אלף וילפינן ממלחמת ישראל במדין ולדעה נוספת בעינן מאה וילפינן מלוחמי גדעון, ושם הרי לא בתפילה איירי, לכן נראה דלא פליגי אלא במנין ולא בשורש דין מחנה, ולא ילפינן מהתם אלא דל"ש מחנה" סגי במנין עשרה.

החזו"א (שם) מחדש עוד וז"ל: "...דד' דברים שפטרנו במחנה אינו אלא במלחמת כל ישראל מלחמת מצוה או רשות ע"פ מלך וסנהדרין, אבל גייס העומד על עיר ובני העיר יוצאין להודפן ולהציל אף שמלחמתן מלחמת מצוה, מ"מ אינן בכלל פטור מחנה אא"כ יש בהן משום הצלה, דזה שפטרנו במחנה היינו אפילו אם אין הדבר נוגע להצלתם..."

ועוד כתב שם די"ל שלא פטרו מחנה אלא בא"י ולא בחו"ל (לדין זה יש קצת סיעתא מלשון הריטב"א ערוכין י"ז ע"א אך מאידך מלשון הרמב"ם בפיהמ"ש "ואנו מקילין עליהם לפי שהם מתעסקים בכיבוש ארצות האויבים" משמע שאפילו בחו"ל איירי).

וראיתי שהרב אברהם אבידן שליט"א⁵ רוצה לקשור ג' ענינים אלו שחידש החזו"א – אי צירוף מינים, מלחמת כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין, אין פטור מחנה בחו"ל – ליסוד אחד והוא שהחזו"א ס"ל דלפטור מחנה בעינן חלות קדושה של מחנה, ולדרכו צ"ל שסיבת הפטור במחנה היא משום טירדת המלחמה אך גדר מחנה שפטרנו בו הוא מחנה שחלה עליו קדושת מחנה.

עוד יש להעיר שדברי החזו"א יכולים לעלות רק לשיטת הסוברים שיש כאן פטור מדין מלחמה שאינו נוגע בהכרח במצב של פיקו"נ (כלשונו: "אפילו אין הדבר נוגע להצלתם"), אך לשיטת השו"ע דטעם הפטור הוא משום סכנה אין הדברים מתחילים כלל.

מים מזומנים לפניו

יש לעיין האם הפטור מנט"י הוא פטור מעצם החובה ליטול ידיו או שמא רק פטורו מלטרוח ולחזור אחר מים כאשר אינם מזומנים לפניו? ניתן לתלות זאת לכאורה במחלוקת הראשונים הנ"ל, לרמב"ם שזהו פטור משום טירדת המלחמה מסתבר שפטור מעצם החובה ליטול שהרי טרודים הם, ואילו לראשונים הסוברים שזהו פטור שיסודו משום סכנה זה דומה יותר לדיני דחיה במצוות שאינן נדחות זו מפני זו אלא כשיש הכרח, וא"כ כאן שמים מזומנים לפניו מדוע לא יטול?

ואכן בירושלמי (שם) מפורש שאפילו מים מזומנים לפניו פטורים וז"ל: "עד כדון כשאינם סמוכין למעין ואפילו סמוכין למעין"⁶. ונראה שהרמב"ם נמשך אחריו שהרי בהלכות מלכים (שם) כתב בסתמא שפטורין מנט"י, ועוד שבהלכות ברכות (ו, ג) במקום שפוסק את עיקר חובת נטילת ידיים כתב שאנשי מחנה פטורין וז"ל שם (ה"א-ג): "כל האוכל הפת שמברכין עליו המוציא צריך נט"י תחילה

² כך פירש הגר"א (או"ח קנ"ח, ח).

³ אמנם הרמב"ם והרשב"א הצריכו עשרה, ובאחד הביאורים לעיל כתבנו דגם הם סבורים שיסוד הפטור הוא משום סכנה ומשום סכנת רבים הקלו, אך הסבירא הפשוטה יותר היא שאין לחלק בין יחיד לרבים וכשיטת התוס'.

⁴ כגירסת החזו"א שם, וכן נמצא בכת"י תימנים, וכן מסתבר טפי, דאם גרסינן "אין מחיצה פחותה מעשרה" נמצא שכופל דבריו.

⁵ בספרו "שבת ומועד בצה"ל" עמ' כ"ב.

⁶ ה"פני משה" פירש שהירושלמי פשיטא ליה שפטורין בכה"ג וכמו שהבאנו כאן, אכן ה"קרבן העדה" ביאר שיש כאן איבעיא, ולא איפשיטא.

וסוף...ובמחנה פטורין מנט"י בתחילה מפני שהן טרודים במלחמה וחייבין באחרונה מפני הסכנה⁷. (ככלל, דברי הרמב"ם בדין זה מיוסדים על דברי הירושלמי כמבואר לכל מעיין בדבריו שפסק כמה דינים שהוזכרו בירושלמי בלבד כמו הפטור בחזרתן וכן הא דאין מחנה פחותה מעשרה).

מאידך השו"ע (או"ח קנ"ח, ח) שפסק כדעת הא"ח כתב וז"ל: "מי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים פטור מנט"י", ומשמע מדבריו שכשיש לו מים חייב ליטול, וכן עולה מדברי המג"א (שם סק"ד) וז"ל: "דמי להולכים במלחמה, וא"כ משמע דאף דיש מים תוך ד' מילין וכמ"ש הר"ר יונתן בערובין ספ"ק, וצ"ל הטעם דבמדבר הוי סכנה לחפש אחר מים", והיינו כדברינו שאין כאן פטור מעצם חובת הנטילה אלא רק מהצורך לטרוח ולחפש מים. כן מדוקדק גם מלשון שו"ע הגר"ז (או"ח קנ"ח, י"ד) שכתב וז"ל: "מי שהוא במדבר או במקום סכנה ואין לו מים ומפחד לחזור אחריהם פטור מנט"י"⁸.

אכן נראה שאין כאן תלות גמורה, דברינו יהונתן הרי קאי בשיטת הסוברים שזהו דין במחנה היוצא למלחמה בלבד ואעפ"כ ס"ל שאינו פטור אלא מלטרוח ולחפש ד' מילין (כמו שנרמז כבר בדברי המג"א לעיל). מ"מ לדעות הסוברות שהפטור הוא משום סכנה מוכרחים אנו לומר שכשמים מזומנים לפניו חייב בנט"י⁹.

אציין שלדעת הקרן אורה יש ראייה מהגמרא שפטורין אפילו במים מזומנים לפניהם. לדעתו מדברי אביי (ערוכין י"ז ע"ב) שהפטור במשנה אינו אלא ממים ראשונים ולא ממים אחרונים מוכרח שבגמרא מדובר במים מזומנים, דאל"כ הרי אין רשאיין מלכתחילה לאכול כיון שלא יהיו להם מים אחרונים! וכתב שדווקא לומר שאחר אכילתן ילכו למצוא מים אחרונים דא"כ שכבר יטרוחו קודם אכילתן, וצ"ע¹⁰.

הרוצה להחמיר וליטול

כעת נבוא לדון בשאלה שהצגנו בתחילת דברינו, האם אנשי מחנה הרוצים להחמיר על עצמם ליטול ולברך רשאים? נראה שלכל הדרכים דלעיל רשאים הם גם ליטול וגם לברך.

לשיטת התוס' יש לכך ראייה מפורשת מן הגמרא, שהרי ר"ע לא רצה לאכול ללא נט"י וביארו התוס' שאע"פ שפטור היה כדין מחנה "מחמיר על עצמו היה", ומסתבר שגם בירך דנראה פשוט דאם יש מקום להחמיר גם לברך אפשר, ועדיף טפי מנשים במ"ע שהזמ"ג שנחלקו הראשונים אם יכולות לברך דהכא י"ל שכו"ע מודו כיון שאינו אלא מצב מקרי של פטור והרוצה להחמיר יבוא ויחמיר. ועוד נראה טפי דהכא אינו אלא **קולא** משום חשש סכנה רחוק ומי שאינו מפחד רשאי **להחמיר**¹¹.

ולשיטת הרמב"ם פשוט הוא שאין כאן אלא **קולא** וכלשונו בפי"ה מ"ש: "ואנו מקילין עליהם..."¹². והרוצה להחמיר רשאי¹². (ומ"מ בהערה 12 הסקנו דלשיטת הרמב"ם אע"פ שרשאי לקיים בכ"ז לא יברך משום דתלי בספקו של השעה"צ סי' תע"ה סק"ט לגבי עוסק במצוה שפטור מן המצוה ובכ"ז קיים גם את המצוה שנפטר ממנה).

⁷ ואע"פ שבפי"ה"ש כתב וז"ל: "שהם יכולים לאכול בלא נטילת ידיים קודם האכילה ואין מטריחין עליהם לבקש מים" משמע שפטור רק מלטרוח ולחזור אחר מים אך במזומנים לפנייהם חייבין ליטול, י"ל שכתב כן לפני שראה את הירושלמי ובהלכות פסק על פי הירושלמי. ולפי"ז י"ל עוד דלפי"ה"ש גדר הדין הוא קולא אך למה שפסק בהלכות שא"פ מים מזומנים לפנייהם פטורין נמצא שלעולם אינם חייבים ופטור גמור יש כאן דלא גזרו כלל על נט"י במחנה ולכן בהלכות ברכות כתב סתם שפטור ולא כתב שהקלו עליהם ואע"פ שפשוט שסיבת הדין היא קולא אך גדר הדין הוא פטור גמור. ונפק"מ למה שהארכנו בהערה 12 דאם זוהי קולא בלבד אז פשיטא שיכול להחמיר אך אם זהו פטור אז תלי בספקו של השעה"צ שהבאנו שם, אכן אינו מוכרח דא"פ אם זהו פטור גמור י"ל שגדרו קולא וכך תקנו חז"ל תקנתם ושאינו מפטור בדין דא"פ.

⁸ התוס' (ערוכין כא ע"ב) כתבו שר"ע "מחמיר על עצמו היה", אם כוונתם שגם בימים הקודמים שר' יהושע הגרסי הביא לו מים ברווח היתה כאן חומרא או יש מכאן ראייה שאפילו מים מזומנים לפניו פטור מנט"י אך נראה טפי שלא נתכוונו אלא באותו יום שהשומר שפך חצין, וכיון שאין לו די מים אלא לשתייה בלבד מקרי שאין מים מזומנים לפניו ופטור מלטרוח ולחזור אחר מים לנט"י.

⁹ וגם הגר"ז שנימק שבמקום סכנה לא גזרו כלל על נט"י הרי ניסח שמדובר במי שאין לו מים וע"כ צ"ל שכונתו שלא גזרו על נט"י כאשר צריך לטרוח ולחפש, והנפק"מ מניסוח זה הוא שר"ל שא"צ אפילו מפה, ועיין לקמן הערה 22.

¹⁰ דאולי יש לישב דנפק"מ בכוונתם שיש להם מים מצומצמים שמספיקים רק לנטילה אחת דאז יש להעדיף מים אחרונים על פני מים ראשונים.

¹¹ ורק בלשון הגר"ז: "מי שהוא במדבר...ואין לו מים ומפחד לחזור אחריהם".

¹² בשו"ע או"ח סי' תרל"ט פסק הרמ"א לגבי מצטער שפטור מסוכה וז"ל: "וכל הפטור ממן הסוכה ואינו יוצא משם אינו מקבל עליו שכר ואינו אלא הדיטות" וכתב המשנ"ב וז"ל: "ק"ו בזה למי שרוצה להחמיר כשיורדים גשמים וליילך לסוכה ולברך שם ברכת המוציא וברכת לישב בסוכה ... והוי ברכה לבטלה", ועיין בשערי רבינו הגדול הגר"א וייס שליט"א שהאריך לבאר כלל זה וגדריו במנחת אשר לספר בראשית סי' ה' ומסקנתו שם לחלק בין **הפטור** ממצוה למי **שלא נתחייב** בה, דמי שפטור ובכ"ז עושה אין כאן מעשה מצוה כלל ונקרא הדיוט דכן קבעה תורה דהוא פטור אך מי שלא נתחייב רשאי להחמיר על עצמו ולברך דמצוה היא אלא שלא נצטוו בה (ויסד דבריו על אדני הריטב"א והגר"א) ובזה ביאר מדוע סומא ונשים יש להם שכר על קיומן וי"א דאף יכולות לברך (והמח' לענין הברכה אינה אלא מצד לשון "וציונו" שבמטבע הברכה) משא"כ היושב בסוכה בעת ירידת גשמים וכן חתן שפטור מן המצוות מדין עוסק במצוה שפטור מן המצוה (כמבואר ברש"י סוכה כ"ה ע"א ד"ה ובלכתך) אי החמיר קחשיב ליה הירושלמי (סוף פ"ב בברכות) הדיוט ואין כאן מצוה כלל (חוץ מבקרי"ש משום דאית בה קבלת מלכות שמים, וא"כ נהי דמצות קרי"ש לא קיים אך שכר קבלת מלכות שמים בידו). ולאור דברים אלו י"ל דגם נידוד"ד דמי לחתן וסוכה וא"כ המקיים נקרא הדיוט וברכתו לבטלה. אכן דברי רבינו עדין צריכים בירור דמדוע נחליט שסומא ונשים לא נתחייבו ואילו חתן ומצטער נפטרו הרי גם פטור סומא ונשים נלמדים מדרשת הפסוקים? ובפשטות ניתן לומר דבסומא ונשים יש כאן **גברא** שמעולם לא שייך בו חיוב משא"כ חתן וסוכה זהו **מצב** מקרי ולכן אנו מגדירים זאת כפטור. אך עדיין לא נתקרה דעתנו בזה דמסבירא יש לומר איפכא דמי שמעולם לא חייבוהו לא שייכי ביה מצוות אך מי שנפטר באופן מקרי שייכת בו המצוה ואי מחמיר תע"ב. לכן נראה לומר בביאור דברי רבינו דהיכא שהפטור מחמת **מעוט** ו**דרשא בעלמא** כגון נשים במ"ע שהזמ"ג שלמדנו מתפילין שהקושש לת"ת ובת"ת פטורות משום דכתיב לבניך ודרשינן ולא לבנותיך אז אמרינן דמעולם לא נתחייבו משא"כ בחתן דפטורו הוא משום הלכה מוגדרת הפטורו "עוסק במצוה פטור מן המצוה" וכן בסוכה יש **הלכה מוגדרת** שפותרו "מצטער פטור מן הסוכה" ובכגון דא אנו מגדירים שהתורה הפקיעה ממנו את היכולת לקיים ואין כאן מצוה כלל. והנה אע"פ שברור שגם נשים וסומא יש סיבה שהתורה פטרתם כגון מה שכתב האבודרהם שפטור נשים משום שעסקות בגידול הילדים וטרודות בזה אך אין זו הגדרה הלכתית אלא דרשת טעמי המצוה בלבד. ולפי"ז י"ל דחילוקים אלו שייכים רק בדינים דאורייתא אך בתקנות חז"ל יש לנו לדון לפי אופי התקנה וטעמה וכיון שאופי התקנה של פטור נט"י במחנה הוא קולא ממילא הרוצה להחמיר רשאי, ואכתי צ"ע.

ורבינו בספרו שם הקשה על דברי השעה"צ סי' תע"ה סק"ט שהסתפק לגבי עוסק במצוה שפטור מן המצוה ובכ"ז קיים את המצוה שנפטר ממנה אי יכול לברך מ"ש מנשים במ"ע שהזמ"ג שיכול לברך לשי' הרמ"א (או"ח י"ז, ב) ותירץ לפי דרכו דשאני עוסק במצוה **שנפטר** משא"כ אשה **דלא נתחייבה** מעולם. אכן זה אינו שהרי כתב שם השעה"צ שאם אכל מצה בשעה שהיה פטור משום עוסק במצוה יצא יד"ח ורק לענין הברכה נסתפק משום לשון "וציונו" ולדברי רבינו אין כאן קיום מצוה כלל. אלא שבדברי שעה"צ עצמו צ"ע שהרי הירושלמי כתב לגבי חתן שפטור מן המצוות מדין עוסק במצוה שפטור מן המצוה דנקרא הדיוט אי החמיר, וא"כ חזינן שאין כאן קיום מצוה כלל.

ראיה נוספת לדברינו יש להביא מהיתר אכילת דמאי שהוא אחד מד' הדברים שהקלו בהם. ובגמרא (ערוכין י"ז ע"ב) מבואר שזו בעצם משנה במסכת דמאי (פ"ג מ"א), ומבואר שם במשנה שאע"פ שרשאי לאכול ללא הפרשת מעשרות "אם רצה לתקן מתקן", כלומר שיכולים להחמיר על עצמן ולעשר וכל שם מעשר על עישורן. מבואר מכאן דחז"ל לא עשאו למאכלים אלו כחולין גמורים אלא רק הקלו בחובת ההפרשה מדמאי, וה"נ י"ל לענין נט"י שלא הפקיעו עצם שם נט"י במחנה אלא רק הקלו אבל רשאי אדם להחמיר ע"ע¹³. (מ"מ אין מכאן ראיה אלא לענין קיום המצוה ולא לענין הברכה שהרי אין מברכין על דמאי).

ולמעשה אע"פ שכתבנו שלשיטת הרמב"ם יש להסתפק אי יכול לברך כיון שהשו"ע נקט להלכה באופן ברור כשיטת התוס' נראה דיכול לברך.

אציין רק שלמעשה יש כאן שאלה השייכת למשקל החסידות, שהרי לעצמו רשאי אדם להחמיר ותע"ב אך בהימצאו עם חיילים נוספים וכמות המים מוגבלת חומריו עלולה לבוא על חשבון אחרים ולכן עליו לשקול בפלס דרכיו.

היתר אכילת דמאי במחנה

הגמרא בערוכין י"ז ע"ב הביאה בענין היתר דמאי במחנה משנה מפורשת (דמאי פ"ג מ"א) וז"ל הגמרא: "דתנן מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי..."

ובפשטות כוונת הגמרא לדמות מחנה לאכסניא. רש"י במקום פירש וז"ל: "אכסניא - חיל הבא למלך ישראל להילחם על אויביהם וישראלים הם", נמצא שלדברי רש"י אכסניא היא מחנה. בערוכין ל"א ע"ב הוסיף רש"י לפרש מה טעם פטרו באכסניא וז"ל (שם ד"ה אכסניא): "חיילות מלכי ישראל שמטילין אותן על בני העיר לזונן והווי להו כעניים שהרי אינן בבתייהן". א"כ לרש"י מחנה מדין עניים אתינן עלה¹⁴.

ובהא דכתב רבינו שמצטער שפטור אינו מקיים מצוה כלל **משום שפטורו** ושאינו מאשה במ"ע שהזמ"ג שלא נתחייבה מעולם יש ללמוד שפטור מצטער אינו מגדיר שאין כאן **חפצא של מצות סוכה** כיון שאינו "כעין תדורו", אלא ש"כעין תדורו" מגדיר **שהגברא פטור** ומופקע מקיום מצוה זו כרגע ו**ממילא** אין בקיומו מצוה כלל, ונקרא הדיוט משום דאם התורה אומרת לך לא לקיים מדוע אתה מקיים? (דאל"כ הרי אין ללמוד ממצטער שיש חילוק בין מי שלא נתחייב למי שנפטר דאין כאן דיון על הגברא כלל אלא הגדרה בחפצא של המצוה, אך אם זה פטור שמתחיל בגברא א"ש, ודמי ג"כ לעוסק במצוה ששם נ"פ שזהו פטור בחיוב הגברא שהרי זהו פטור שלא נובע מחסרון במצוה זו אלא משום שעוסק במצוה אחרת). ונראה להביא ראיה לכך מהא דפסק הרמ"א בס' תרל"ט סעיף ה' שבליילה הראשון אין פטור מצטער וצריך לאכול כזית בסוכה אף אם גשמים יורדים וכן פסק גם בסימן תר"מ סעיף ד', ואי "כעין תדורו" זו הגדרה בסוכה עצמה נהי דרשינן ט"ו ט"ו מחג המצות דבכל גונא חייב אך כ"עין תדורו" ליכא וחסר בחפצא של המצוה. אע"כ צ"ל ש"כעין תדורו" הוי פטור **בחיוב הגברא** ובלילה ראשון יש ריבוי מיוחד שבכ"ז חייב. וכן מבואר במקומות נוספים שמצטער יסודו משום פטור הגברא כמו בסימן תר"מ סעיף ד' שפטור הרמ"א את מי שכבר נרותיו בסוכה מליילך לסוכת חבירו משום שיש טורח גדול בדבר וחשיב מצטער, מבואר שטורח הליכה פטורו אע"פ שאין כאן שום שייכות לסוכה עצמה. וכן נראה גם מהא דא"צ לחזור לסוכה משפסקו הגשמים אם כבר שכב לישון כמבואר בס' תרל"ט סעיף ד' דמצטער הוא (כתבנו כאן שהטעם שנקרא הדיוט הוא משום שהתורה אומרת לאדם לא לקיים וכן מבואר בדברי החיי אדם שהביא השעה"צ בסימן תר"מ סק"ז דבגשמים נקרא הדיוט כיון שמן השמים עכבהו אך בבה"ל סימן תרל"ט סעיף ז' ד"ה "וכל" הביא מהעולת שמואל שטעמו שיש צד איסור דביטול שמחת יו"ט).

ולענין עוסק במצוה פטור מן המצוה וקיים שניהם אי יש כאן מעשה מצוה עיין עוד עונג יו"ט או"ח סי' מ"א, קרן אורה וזכאים י"ט ובכתב עת "כרם" עמ' 71 מאמרו של הרב יצחק פינצ'ק בדיון עוסק במצוה פטור מן המצוה. ועיין לשון ה**ריטב"א** סוכה כ"ה שם משמע שעוסק במצוה **אסור לו** להניח המצוה ולעסוק במצוה האחרת (ועיין גם ריטב"א שבוועות ל"א ע"א) וא"כ בפשטות עבירה בידו אם הניח המצוה שעוסק בה ולא מצוה. אמנם מצאנו לגבי תקיעת שופר בשבת שנאסרה משום גזירה דרבה ובכ"ז יש שנקטו שאם תקע יש כאן מצוה אך נראה שאין לדמותו דשם זה תלוי בחוסר היכולת של חכמים להפקיע שם של מצוה מדאורי. ועיין מהר"ח או"ז סי' קפ"ג. אמנם מלשון ה**ר"ן** סוכה כ"ה ע"א משמע שגדר עוסק במצוה שפטור היינו **שלא חייבתו** תורה לטרוח לקיים מצוות אחרות בעת שטורח במצוה אחרת, ולפי דרכו משמע שמי שבכ"ז קיים שכר מצוה בידו וכעין שכתב הרמב"ם לגבי פטור ד' דברים במחנה, ונמצא שחלקו ה**ר"ן** והריטב"א לגבי עוסק במצוה וקיים השניה אי שכן מצוה בידו. אלא שלמעשה אין זו מחלוקת באותו מקרה משום שהרי בעצם שחלקו הריטב"א והר"ן אי עוסק במצוה שפטור זהו דוקא כשא"א לקיים שניהם וכך סבור הריטב"א ומשום שלדעתו איסור יש כאן להניח מצותו של מקום שעוסק בה כעת מפני מצוה אחרת ואפי' אם השניה חשובה יותר, או שאפי' אם אפשר לקיים שניהם פטור משום שלא הטריחוהו לקיים מצוה נוספת בעת שטורח במצוה וכך סבור ה**ר"ן**. ונמצא שדין עוסק במצוה שפטור מן המצוה מדבר במקרה שונה לכ"א מן השיטות, וגם ה**ר"ן** יורה לריטב"א שכאשר א"א לקיים שניהם אסור להניח המצוה שעוסק בה. ולפי"ז י"ל להירושלמי ס"ל שחתן דמי לא"א לקיים שניהם כיון שצריך לרכוש מחשבתו בבעילת מצוה ולכן מקרי הדיוט. ואכן בריטב"א כתב כן וז"ל "דטרדיר במצוה וא"א לו לקיים שניהם יפה" והיינו לשיטתו שרק בא"א לקיים שניהם פטור, ובירושלמי צ"ל שס"ל כשי' הריטב"א או שס"ל שזה גופא החידוש בחתן שדמי לא"א לקיים שניהם שבה כו"ע מודו שאסור לו להניח הראשונה (וצע"ק מדוע קרי"ש שיש בה עול מלכות שמים שאני כמבואר בירושלמי שם), וזה שלא כדברי רש"י שפי' שהחדוש בחתן הוא שאפי' מחשבת מצוה מקרי עוסק במצוה ולא רק כשטורח ועושה בידים, וגם לא כפירוש התוס' סוכה כ"ה ע"א ד"ה ובכלתך עיי"ש (ועיין בריטב"א כיצד פירש לדרכו את הצורך בלימוד נוסף לחתן). ואכתי צ"ע בכל זה וכתבתי כאן מה שעלה בדעתי לפו"ר.

ומדברינו עולה שאין לחלק חילוק גורף בין פטור מן הדבר ללא נתחייב, דאפי' במקום שנפטר יש לזון מהו גדר הפטור בכל מקום כגון אי יש כאן איסור או רק פטור מטירחא כמו שחקרנו לגבי עוסק במצוה, ולגבי סוכה כיון שיש חסרון בקיום פטור מהחייב אך ממילא אין ראוי להחמיר שהרי התורה פטרה בגלל שיש חסרון בקיום (אך בליילה הראשון למרות שיש חסרון בקיום לא פטרה התורה) וא"כ יש לזון כל מקום לפי גדריו ואין כאן כלל אחיד. ולפי"ז מובן ג"כ משי"כ המשנ"ב בסימן תר"מ סק"ב בשם החי אדם דמי שכבר נותניו שא"צ לטרוח לילך לסוכת חבירו יכול לחייב כולל חבירו וצ"ע עצמו ולילך ולא חשיב הדיוט דכאן טעם הפטור רק משום שלא רצו להטריחו אך אין שום חסרון באופי הקיום אם בכ"ז יטרח ויקיים אחרוב לחסיד יחשב (ויודע אני שהח"א עצמו נתן נימוק אחר לכך והביאו שעה"צ בסק"ז שצער התלוי בגופו אם אינו מקפיד בכך למה יפטר שהרי כמה בנ"א הולכים לחבריהם לאכול משא"כ גשמים שאינו תלוי בו וגם כולם מצטערים נראה שדברינו ברורים טפי, ועוד שדבריו שם הם רק לפי הסברא שפטור מליילך משום דאין ערב לו לאדם אכילתו בבית חבירו וכתבה המשנ"ב בסק"ב אך בסק"ג כתב סברא אחרת שפטור משום שיש טורח גדול לילך לסוכת חבירו וא"כ בעינן לסברתנו. ואעיר עוד שלסברת הח"א אין כאן רק מיד"ח אלא חיוב גמור כיון שיוודע בנפשו שערבה לו אכילתו אצל חבירו וכן מדויק מלשונו שכ' "אם זה אינו מקפיד בכך למה יפטור" אך לדברינו אינו אלא מיד"ח וכן נראה טפי). ואע"פ דאבוהן דכולהו פטורי דסוכה שדיברנו בהם כאן הוא דין מצטער וא"כ מדוע לומר שיש שני סוגי מצטער, י"ל דיסוד הפטור דמצטער הוא משום "כעין תדורו" והווי גדר כללי שתחתיו שוכנים אופנים רבים של פטור וצריך תמיד לבחון מדוע אינו כעין דירתו של אדם וממילא מהו אופי הפטור. וא"כ נכונים דברי הגר"א שנקרא הדיוט במקום שאין כאן מצוה אך זה רק סימן ולא סיבה דמקום שאין כאן מצוה זה מורה שאין התורה מעוניינת בקיום מקום שיש כאן מצוה זה סימן שרק פטורו מטירחא. אמנם כדי לחלק בין נשים במצוות בהן פסק הרמ"א שיכול לברך לבין עוסק במצוה שבו נסתפק השעה"צ י"ל כדברי רבינו דיש לחלק בין לא נתחייב לנפטר, דבנפטר טפי יש להסתפק בלשון וצינו כיון דלהדיא פטריה רחמנא, אך כאמור זהו ספק הנוגע לברכה בלבד ולא לקיום המצוה דבשני המקרים קיים את המצוה ולא מקרי הדיוט. אלא שלפ"ז יש לומר שנידור"ד לגבי נט"י תלי בספקו של השעה"צ ואע"פ שיש מקום להחמיר וליטול אך לא יברך מספק, ועיין מש"כ בהערה 7 וצ"ע. ומ"מ רק לשיטת הרמב"ם יש כאן ספק אך לשיטת התוס' נראה שיברך כמו שמשמע ממעשה דר"ע.

¹³ עין מש"כ לקמן בהערה 16 בשם הגרש"ז ברידיא שלדעתו אכן לשיטת הרמב"ם לא יועיל תיקון מעשרות במחנה לחומרא והוי חולין גמורים, אך לענ"ד אין דבריו מוכרחים.

¹⁴ בעניים בפשטות טעם הקולא הוא משום שמזונותיהם מצומצמים לא רצו לחסר מהם, וכן משמעות רש"י ברכות מ"ז ע"א ד"ה מאכילין. ובחיל מלחמה י"ל דאע"פ שאין מצבם דומה לגמרי לעניים כיון שעוסקים במלחמה השוו דינם לעניים דס"ס דמו קצת לעניים. ובהא א"ש דלעיל כתבנו שרש"י ס"ל כרמב"ם שכל הד' דברים נפטרו מחד טעמא משום טירדת המלחמה, ואילו לפי פשטות דברי רש"י כאן אין להיתר דמאי קשר למלחמה מצד עצמה אלא רק משום שאינם בבתייהן ודמו לעניים והווי טעם בפני עצמו, אבל לפי מה שכתבנו יסוד הפטור הוא אחד בכל הני ד' דברים גם לשיטת רש"י. אכן י"ל שרש"י אמנם מודה שהני פטורי אינם אלא במחנה דמלחמה אך לאו בחדא מחתא מחתינן לכולהו מטעם טירדת המלחמה אלא לכ"א טעם שונה, ונראה טפי כדרך הראשונה וצ"ע.

אכן בדברי הרמב"ם יש לתמוה דהוא פירש שאכסניא היינו אורחים, וז"ל (פ"י ממעשר הי"א): "מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי", ובפיהמ"ש (דמאי פ"ג מ"א) כתב דהקולא בעניים היא כדי להקל מעלינו¹⁵ מצות הצדקה וכן הקלו גם באכסניא (אורחים) כדי לחזק מצות האכסניא בדתנו וכדי להקל על בעלי האכסניא וא"כ לדרכו צ"ע שהרי הוא סבור שפטור מחנה הוא משום שטרודין במלחמה וא"כ מה השייכות של משנה זו אלינו?

וצ"ל לדעתו שאע"פ שבמשנה בדמאי לא מוזכר דין מחנה אך אפשר ללמוד משם שבדמאי הקלו בשעת הצורך וכמו שהקלו בעניים כדי להקל מעלינו מצות הצדקה ה"נ הקלו במחנה משום טירדת המלחמה.

ולדרכנו י"ל דאע"פ שבעניים ואכסניא נפסק ברמב"ם ע"פ המשנה שצריך להודיע לעניים ולאורחים דהוי דמאי, ולכן "העני עצמו והאורח אם רצה לתקן מתקן", אפשר שדוקא התם שייך דין זה שהרי לרמב"ם יש כאן קולא מצד הנותנים להקל מעלינו מצות הצדקה ולהקל על בעלי האכסניא לכן ראוי להודיען למקבלים שמא ירצו להחמיר על עצמם שהרי אין הפטור מצד, אך במחנה זה קולא מצד המקבלים שהקלו עליהם משום טירדת המלחמה, וא"כ אין צריך להודיעם כלל. (ומ"מ, כתבנו לעיל דכיון דגדר הפטור הוא משום קולא מי שרוצה להחמיר רשאי ואע"פ ששם דיברנו בענין נט"י נראה שאין לחלק וה"ה לדמאי¹⁶).

ביאור נוסף בשיטת התוספות והשו"ע

לעיל דיברנו משיטת התוס' שפטור מחנה יסודו מדין סכנה ולכן הרחיבו התוס' וראשונים נוספים את הפטור גם ליחיד הנמצא במקום סכנה. אכן ראיתי שהרב אבידן¹⁷ רצה לחלק בין פטור מחנה מנט"י לפטור במקום סכנה, לדעתו במחנה אין כלל סכנה בחיפוש אחר מים ורק מצד הטירחא פטור מלחפש מים לנט"י, ובמקום סכנה, כלומר במקום שהחיפוש אחר מים כרוך בהסתכנות¹⁸ יש לדרון אמנם בק"ו שפטור מנט"י אך אעפ"כ כל אחד נשאר בדניו דבמחנה בעינן עשרה ובמקום סכנה סגי בחד. ועפ"ז רצה ליישב קושיא על המשנ"ב (או"ח קנ"ח סק"ו) שהביא בשם אחרונים דבמקום סכנה צריך שיטול ידיו במפה ואילו בהגהות חשק שלמה למסכת ערוכין (בסוגיא דידן) הביא מהב"י בסימן קס"ג דנראה דבמחנה אף מפה פטור¹⁹! ותיירץ הרב אבידן דבמחנה פטור מעצם דין נט"י דלא גזרו כלל במחנה וכדברי הגר"ז²⁰, אך במקום סכנה אינו אלא מעין ק"ו שאנו דנים בעצמנו שבכוחו אמנם לפטור מהחובה לחזור אחר מים לנטילה אך אין בכוחו לפטור מעצם החובה ליטול וממילא מהאיסור שלא לאכול בלא נט"י, ולכן מוכרח הוא ליטול ידיו במפה אם ירצה לאכול כדין מי שאין לו מים ליטול ידיו.

אכן דבריו צל"ע, חדא דדיו לבא מן הדין להיות כנידון ומדוע במקום סכנה נפטור גם יחיד הרי ס"ס אין כאן פיקו"נ. ועוד דאם גם התוס' בעצם מסכימים לשיטת הרמב"ם שיסוד הפטור הוא דוקא במחנה היוצא למלחמה ומשום טירדה אינני רואה כאן שום ק"ו למקום סכנה דהרי במלחמה זהו פטור מיוחד משום שטרודין ועסוקין ואפילו אינם עסוקים בהצלתן ואין סכנה כלל פטורין כמו שכתבו האחרונים²¹. ואולי י"ל דקאי בשיטת המפרשים שהביא המ"מ וכמו שבארנו לעיל, אלא שבמחנה שיש בו עשרה הקלו אפילו אינו מקום סכנה דס"ס כל הדרכים יש בהם קצת סכנה ובצבור חששו גם לסכנה מועטת, ולמדו ק"ו למדבר ומקום סכנה כבית האסורים וכד' שסכנת גדולה יותר מסתם דרכים שבהם יש לפטור אפילו יחיד.

אכן לדידי אין דרך זו עיקר, ושיטת התוס' פשוטה דאין דין עשרה כלל ומחנה מדין סכנה אתינן עליה. ומה שהקשה על המשנ"ב, לענ"ד אכן שיטות שונות יש כאן ומי שס"ל שבמחנה פטור גם מפה ה"ה גם במקום סכנה, וכן נראה לדקדק מלשון הגר"ז (שו"ע הרב או"ח קנ"ח, י"ד) שכתב וז"ל: "...לפי שבמקום סכנה לא גזרו כלל על נט"י וכן כשהיו יוצאים במחנה למלחמה היו פטורים מנט"י", הרי לן שהשוה לגמרי מחנה דמלחמה למקום סכנה וניסח "שבמקום סכנה לא גזרו כלל על נט"י" ומשמע שאפילו מפה א"צ, ונראה שזו גם שיטת הב"י בסימן קס"ג שציטט החשק שלמה, אך אחרונים אחרים סבורים שלשיטת התוס' כיון שאין זה אלא פטור מלטרודין ולחזור אחר מים מסתבר שצריך ליטול ידיו במפה²². אכן לשיטת הרמב"ם מסתבר שאין צורך במפה שהרי צידדנו לעיל שאפילו מים מזומנים לפניו פטור מליטול וכ"ש מפה.

סיכום

עלה בידנו שג' שיטות ישנן בביאור דין פטור מחנה מד' דברים:

- א. **רמב"ם** - דוקא במחנה היוצא למלחמה פטור דמשום טירדת המלחמה נגעו בה, ובעינן שיהיו עשרה אנשים במחנה.
- ב. **המפרשים** שהביא המ"מ (והם כנראה **הרמב"ן והרשב"א** שהזכיר הגר"א) – כל מחנה שיש בו עשרה אנשים פטור ואפילו אינם יוצאים להילחם, וטעם הפטור משום טירדת הרבים או משום סכנת רבים (שני הסברים).
- ג. **ארחות חיים תוספות ושו"ע** – אפילו יחיד פטור, דזהו דין התלוי במקום סכנה ולא דוקא במלחמה.

ולענין הרוצה להחמיר על עצמו וליטול ידיו העלנו שרשאי ליטול ואף יכול לברך.

¹⁵ לא כמו שפירשנו בהערה 14 לדעת רש"י שהקולא היא מצד העניים.

¹⁶ כעין דברינו לחלק בין עניים למחנה דמלחמה דא"צ להודיען מצאתי אח"כ בהערות הגרש"ז בריידא לחידושי המאירי ערוכין ט"ו ע"ב הערה 913, אלא שהסיק מכך דבמלחמה עשאוהו כחולין גמורין ולא תועיל הפרשתן אפילו לחומרא, ושלא כדברינו כאן.

¹⁷ שבת ומועד בצה"ל עמ' ל'.

¹⁸ כתב שם הרב אבידן שאין כאן מצב של פיקו"נ שהרי אם לא יאכל פת לא יסתכן, ולעיל כתבנו אנו שאפילו אם יחפש אין כאן מצב של פיקו"נ המתיר לעבור איסורי תורה אלא מדובר שזהו מקום שחזקתו אינה כמקום ישוב אך אין שום סכנה או חזקת סכנה לפנינו.

¹⁹ עיין גם בספר הצבא כהלכה להרב יצחק קופמן עמודים ק"ד-ק"ה והערות 21 ו-22 שם.

²⁰ שו"ע הרב או"ח קנ"ח, י"ד.

²¹ חזו"א (שם).

²² ועיין בזה לעיל בפרק הדין במים מזומנים לפניו ובהערה 9 שם.